

**Соціально-економічні умови і фактори
природокористування у сільському господарстві Запорізької області.**

Запорізька область займає вигідне економіко-географічне положення. Вона розміщена у Донецько-Придніпровському економічному районі, одному з найбільш розвинутих регіонів України з високоінтенсивною багатогалузевою промисловістю та сільським господарством. Це зумовлює високий рівень її економічного розвитку та значну частку у загальнодержавному поділі праці.

У 1998 р. в Запорізькій області проживало 2087 тис. чол., (приблизно 4 % населення України). Середня густина населення складає 76,0 чол. на 1 км². Найгустіше заселені північно-західні індустріальні райони області. Кількість сільського населення досягає 493,8 тис. чол. (23,7 % у загальній кількості). Зростання міст і розвиток в них промислового виробництва призводили до постійного відтоку трудових ресурсів з сільської місцевості. Питома вага сільського населення у працездатному віці складає 20,6 %. Це негативно вплинуло на розвиток сільського господарства і села в цілому, з іншої сторони, призвело до погіршення якості середовища у містах, розвиток життєзабезпечуючих галузей яких "не встигає" за зростанням кількості жителів. Так, за останні 10 років населення молодого міста енергетиків - Енергодара - зросло в 4рази-від 14 до 56 тис. чол.

На просторові особливості екологічної ситуації та використання ландшафтів впливає система розселення регіону і зосередження певних соціально-економічних функцій (промислових, сільськогосподарських, транспортних, рекреаційних) у тих або інших населених пунктах. Слід відзначити, що у системі розселення області переважають середні і малі міста. Безумовно, вони не чинять значного еколого-господарського тиску на довкілля. Густина поселень (32 поселення на 1 тис. км²) в Запорізькій області є нижчою, ніж у середньому по Україні. Серед систем розселення найбільш високим рівнем урбанізації (88,1%), демографічним потенціалом, складністю проблем розселення виділяється саме Запорізька внутрішньообласна система розселення. В її ядрі зосереджено 43,3 % населення області (індекс концентрації населення дорівнює 20,7, тоді як другого по людності міста області - Мелітополя - всього 4,0). Такі диспропорції в розселенні супроводжуються незбалансованістю розвитку виробничої і соціальної сфер міст, погіршенням екологічної ситуації, збільшенням вилучення сільськогосподарських земель для міського будівництва тощо. Крім цього, гіпертрофований розвиток обласного центру уповільнює розвиток периферійних територій. Інакше оцінюється господарська та екологічна ситуація в найбільшому місті області – Запоріжжі, де проживає 902,3 тис. жителів (1997р.). Місто є великим промисловим центром не тільки в масштабах Запорізької області, але й всієї республіки. Промисловість його спеціалізується насамперед на таких енерго- та ресурсомістких виробництвах, як чорна і кольорова металургія (комбінати та заводи "Запоріжсталь", "Дніпроспецсталь", титаномагнієвий, алюмінієвий, електрометалургійний, залізорудний, вогнетривів, коксохімічний), машинобудування та металообробка (в останніх галузях зайнято 60 % промислово-виробничого персоналу та виробляється 28 % вартості товарної продукції). Як відомо, саме ці галузі справляють найбільш негативний екологічний вплив на довкілля, викликають деградацію ландшафтів. Велика концентрація підприємств важких галузей промисловості, енергетичного комплексу (Запорізька ДРЕС) спричинила до того, що Запоріжжя за рівнем забруднення займає четверте місце серед найбільш забруднених міст країни. Сьогодні тут на кожного жителя припадає біля 0,5 т промислових викидів в рік. Наслідком є не тільки порушення селітебних ландшафтів, але й критичний стан екології самого населення. Кількість захворювань населення значно збільшилася, а тривалість життя скоротилася на 2-3 роки.

У структурі забруднення довкілля переважає забруднення повітряного басейну такими речовинами, як: сполуки сірки, азоту, важких металів, окису вуглецю. Саме ці речовини найгірше знешкоджуються або вловлюються очисними установками. Крім цього, підприємства міста щорічно скидають у Дніпро майже 300 млн. м³ забруднених стічних вод, у тому числі 17 % - без очистки. Ці води потім використовуються для побутових потреб, для зрошення, а також є транзитними забруднювачами Дніпра та населених пунктів, розташованих нижче м. Запоріжжя. До цього додаються викиди теплих неочищених вод у Каховське водосховище Запорізькими АЕС і ДРЕС. Названі негативні аспекти водокористування особливо глибоко позначаються на екології самих водойм¹.

Значно менше порушене промисловою діяльністю міське та приміське середовище райцентрів Запорізької області, які можна віднести до екологічно чистих населених пунктів. Проміжне місце між обласним центром та райцентрами займають міста, де екологічна ситуація ускладнена промисловою діяльністю (Мелітополь, Бердянськ, Токмак, Дніпрорудне, Енергодар. Так господарський комплекс м. Мелітополя спеціалізується на машинобудуванні та металообробці (заводи моторний, тракторних гідроагрегатів, "Гідромаш", "Автокольорит" та інші), легкій та харчовій промисловості. Найбільшим забруднювачем повітря є моторний завод, "Мелітопольтепломережа", заводи тракторних гідроагрегатів та "Автокольорит", а також автотранспорт, особливо в літній період. Значні обсяги неочищених забруднених вод скидаються у р. Молочну, екологічний стан якої давно перейшов критичні межі.

Третє місто обласного підпорядкування - Бердянськ - спеціалізується завдяки зручному приморському положенню на здійсненні рекреаційних функцій. Разом з тим тут розміщені промислові підприємства 1-3 класу шкідливості - нафтозавод, "Південгідромаш", "Азовкабель" та інші. Щодо м. місто скидає у море 18-20 тис. м³ стічних вод. Крім цього, населення міста щороку в літній період збільшується на 0,5 млн. чол. Це при умові, де значна кількість необладнаних пляжів та не доскональна каналізація курортної зони.²

Серед інших видів діяльності великий вплив на стан, структуру та динаміку ландшафтів здійснює видобуток та розробка корисних копалин відкритим способом. Надра Запорізької області багаті на поклади залізних руд (Білозірський залізорудний район), марганцю (Токмацьке родовище); промислове значення мають запаси сірих і червоних гранітів, графітів, каолінів, вогнетривких глин, талько-магнезитів. Розробка багатьох видів корисних копалин здійснюється відкритим способом. Це призводить до руйнування ландшафтів, вилучення значних масивів сільськогосподарських земель. Так, родючі землі відчужені під Кінсько-Роздорський каоліновий, Куйбишевський та Розівський гранітні, Софіївський магматитовий кар'єри. У результаті порушені ландшафти займають площу від 100 до 300 і навіть 700 га в кожному з них.

Навантаження на довкілля здійснює також транспортна система Запорізької області. Загальна довжина залізниць становить понад 990 км, але тільки близько 30 % з них електрифіковані. Загальна густина залізничної сітки складає 36,5 км² на 1000 км². Загальна довжина автомобільних шляхів сягає 6,7 тис. км при густоті 233,9 км на 1000 км².

Практично всі вони мають тверде покриття. В області розвинутий також річковий та морський транспорт (порти Запоріжжя та Бердянськ), повітряний, газопровідний (відгалуження газопроводу Шебелинка -Одеса).

Запорізька область добре забезпечена рекреаційними ресурсами. На узбережжі Азовського моря розміщені зручні піщані пляжі, є джерела мінеральних вод та лікувальні грязі (лимани Молочний, Утлюкський, озера Велике та Красне), приваблює мальовничими берегами Дніпро. Заклади для відпочинку діють на узбережжі Азовського моря та Каховського водосховища. Серед них 21 санаторій, 2 пансіонати з лікуванням, 26 санаторіїв-профілакторіїв, 453 дитячі заклади відпочинку. Територією області проходить також 6 планових туристських маршрутів.

Разом з тим значне місце має неорганізований туризм. У сезон відпочинку кількість відпочиваючих перевищує кількість жителів рекреаційних центрів. Необладнані пляжі, неповна каналізація курортних зон, недостатньо закріплені береги, відсутність спеціальних стоянок для автотранспорту, розвиток інтенсивного аграрного виробництва, в тому числі зрошуваного землеробства безпосередньо у зонах контактів з рекреаційними ландшафтами призводять до деградації і навіть руйнування останніх. Екологічна ситуація ще більше ускладнюється внаслідок скидання забруднених та недостатньо очищених або й зовсім неочищених стоків у Бердянську затоку та Азовське море. Тому для відновлення природної структури ландшафтів необхідно заборонити подальше аграрне природокористування або встановити режим бережливого природокористування на основі пасовищного господарства малої інтенсивності поблизу рекреаційних центрів Шелюги, Ефремівки, Лиманське, Косих, Атманай, Азовського, Орлівки, Інзівки, Коларівки. Потрібно обладнати очисними спорудами промислові підприємства курортів Бердянськ, Приморськ, Кирилівка, впроваджувати заходи, які б сприяли припиненню зсувних і абразійних процесів на узбережжях Азовського моря та Каховського водосховища.

Заходи, які проводяться по зменшенню впливів господарства Запорізької області на довкілля, в останні роки мають значний економічний та екологічний ефект. Так, у порівнянні з 1985 р. зменшився обсяг викидів шкідливих речовин від стаціонарних джерел у повітряний басейн м. Запоріжжя на 50-60 тис. т. Збільшився обсяг оборотної і послідовно використаної води. Якщо у 1985 р. він становив 34% до загальновикористаної води на виробничі потреби, то у 1995 р. - вже понад 70 %. Але обсяг скидання забруднених стічних вод у природні поверхневі водні об'єкти залишається все ще дуже високими і досягає 290 млн. м³, з них взагалі без очистки скидається 77 млн. м³. Значно зросло забруднення Азовського моря - за останнє десятиріччя майже в 10 разів. У загальному водовідведенні питома вага забруднених стічних вод дорівнює 39 %. Постійно збільшується кількість аварійних забруднень.

Згідно оцінок Запорізька область займає 21 місце серед 25 регіонів України по рівню самовідновлення природного середовища, 17 місце по забезпеченню рекреаційним потенціалом, 8 місце по кількості новоутворень у населення, 2 місце по частоті дитячої смертності, 4 місце по продовжуваності життя населення². Ці дані свідчать про те, що рівень господарського навантаження значно перевищує рівень самовідтворення ресурсів. Розрахунок індексів господарської діяльності також дозволяє встановити, що Запорізька область належить до зони порогової екологічної стабільності, де фактично вичерпані всі можливості самовідновлення природних екосистем. Це вимагає збільшення капіталовкладень в очисні споруди, вдосконалення технологічних процесів. Реєструється також збільшення кількості випадків порушень природоохоронного законодавства. У зв'язку з останнім необхідно більш широко застосовувати економічні важелі (штрафи, санкції, пільги, податки) механізму управління природокористуванням.

Література

1. Запоріжжя : цифри і факти. Статистичний довідник Запоріжжя .1998. – с. 180.
2. Топчиев А.Г. Геоєкологія. – Одеса, 1996. - 326 с.
3. Ігнатенко М.Г., Мармуль Л.О. Екологічні проблеми АПК півдня України. II. : Либідь, – 1995. – С. 113 – 117.